

FLUX: INSPELEN OP DE MAATSCHAPPELIJKE STROOMVERSNELLINGEN EN VERANDERINGEN

Dick Ruimschotel

VERANDERING

De begrippen ‘flux’ en ‘fluiditeit’ kunnen helpen om de huidige veranderingen in de samenleving te beschrijven en te duiden, net zoals begrippen als ‘revolutie’, ‘disruptie’ of ‘paradigma’ dat doen. ‘Flux’ staat voor vervagende grenzen en toenemende verbindingen. Ondanks alle verwarring en onzekerheid die ze met zich meebrengen, zijn de moderne veranderingen per saldo positief omdat vrijheid en keuzemogelijkheden toenemen. Die extra ruimte kunnen mensen en organisaties benutten.

Toenemende flux of fluiditeit is een kenmerk van de moderne samenleving eind 20e, begin 21e eeuw. Flux staat voor de kwalitatieve en kwantitatieve verandering die vaste onderscheiden vloeiend maakt. Het raakt mensen (continue contactmogelijkheden via mobiele telefoon of internet), bezit (van exclusiviteit tot gedeeld gebruik), wonen (meerdere woningen, veel reizen), recreatie (virtueel vertier vanaf iedere plek op aarde), maar ook werk en werkorganisaties (minder vaste verbanden en vaste organisaties). Het amfibisch voertuig, driekwart auto half boot, is een mooi, vroeg voorbeeld, en de iPhone een briljant, modern voorbeeld van flux denken en ontwerpen! Flux geeft mensen en organisaties behalve hoop en verwarring ook nieuwe mogelijkheden om te kiezen en beperkingen weg te nemen.

Dit artikel geeft, na een definitie van het concept flux, een groot aantal voorbeelden waarin we flux kunnen herkennen als een breed maatschappelijk fenomeen. Na het aangeven van enkele consequenties van flux, zowel voordelen als risico's, maak ik de balans op

en geef ik de lezer in overweging om met flux aan de gang te gaan; het te herkennen en te gebruiken als het er is, of het te scheppen.

HET CONCEPT 'FLUX': ALLES STROOMT

Heraklitus zei het ooit: *'Panta rhei, kai ouden menei'*. Alles stroomt en niets blijft (hetzelfde). De rivier bestaat nooit uit hetzelfde water, maar tegelijk blijft de waterbedding dezelfde, althans op korte termijn (op langere termijn verandert die ook). De wereld overpeinzend, kan men de nadruk leggen op verandering maar ook op het constante: 'er is niets nieuws onder de zon'. Deze 'alternatieve wijsheid' benadrukt juist dat niets verandert, althans niet wezenlijk; we zien hooguit nieuwe vormen, oude wijn in steeds nieuwere, anders uitziende zakken. Harari (2014) onderscheidt in de ontwikkeling van de homo sapiens drie grote revoluties: de cognitieve (50.000 jaar geleden), de agrarische (5000 jaar geleden) en de wetenschappelijke (500

jaar geleden) – bij een praktisch gelijkblijvend DNA. Mensen hebben in het algemeen meer oog voor beweging en verandering dan voor gelijkheid. Dat geldt voor maatschappelijke ontwikkeling (bijvoorbeeld historische volksverhuizingen of maatschappelijke revoluties, zoals in Frankrijk in 1789 of in Rusland in 1917), of voor economische bewegingen (crises zoals de bankencrisis van 2008, of nieuwe stromingen als de interneteconomie).

De perspectieven van constantheid en veranderlijkheid kunnen goed samengaan. De wereld verandert voortdurend (geschiedenis!), maar we zien vaak zich herhalende fenomenen; actie leidt tot reactie, macht leidt tot corruptie, oppressie tot opstand enzovoort. Enkele moderne, laat 20e, vroeg 21e-eeuwse zaken maken het handig om nog een aanvullend perspectief te hanteren, dat ik hier ‘flux’ of ‘fluiditeit’ noem: sociale media waarmee we, hoewel fysiek gescheiden, constant in verbinding staan met elkaar; flexwerkers die een overgang vormen tussen een organisatie en de buitenwereld; robotisering die de grens tussen mens en machine doet vervagen. Straks komt er vlees dat niet van dieren afkomstig is! Allemaal zijn dit ‘vervloeiingen’, vloeibare overgangen, die voor de ene mens vanzelfsprekend zijn en voor de ander schokkend. De wereld is voortdurend aan het veranderen, en één van de grote veranderingen is de toename van fluiditeit. Hoe moeten we dit duiden? Wat betekent dit fenomeen van toegenomen fluiditeit voor de samenleving en voor individuele mensen – welke consequenties heeft het?

Laat ik flux eerst proberen te definiëren, al is dat natuurlijk een poging tot fixatie. Waar ‘fluïde’ algemeen wordt gedefinieerd als ‘vloeistofachtig’, bestaat flux als technische term uit de wiskunde en natuurkunde; zo betekent het stroomdichtheid, maar ook de lichtsterkte van een ster. Meer abstract, maatschappelijk gezien, staat flux of fluiditeit in mijn optiek voor een doorbreken van een verschil of een vaste categorisering, waardoor verschillende kenmerken of objecttypen (werk-geen werk; man-vrouw, komkommer-tomaat, mens-machine) vloeiender in elkaar overgaan. Fluïde staat voor alles wat doorstroomt, niet stopt of verstart – en vandaar voor alles wat geen starre grenzen kent. Het woord wordt recentelijk door meer mensen gebruikt en

duidt dan op alles wat op een enigszins glijdende manier versnelt of verandert of in elkaar overloopt, zoals op een fluïde manier tango dansen.

Water is het archetype van flux: de vloeistof die, hoewel vrij zwaar, vrijelijk stroomt en alle vormen kan aannemen – van bekertje water tot stilstaande vijver, snelle rivier en onmetelijke oceaan, van regenwater tot sneeuw en ijs, van verkoelende bron van verzadiging tot vernietigende tsunami. Water laat zich eenvoudig vormen via beddingen en zwaartekracht, het laat zich sturen, verzamelen, mengen en scheiden. Veel zaken lossen op in water zonder te verdwijnen. Niets is zo fluïde als water!

Er zijn (eventueel reeds lang) bestaande vormen van fluiditeit en moderne, nieuwe vormen. Bestaande vormen zijn onder andere de zich aan de omgeving aanpassende kleur van de kameleon of een amfibisch voertuig. Moderne vormen zijn 3-D-printing waarmee men van korrels iedere gewenste vorm kan maken, of biotechnologie waarmee eigenschappen van een tomat in een komkommer kunnen worden gestopt. Flux is een aanslag op de constantheid of de vaste categorisering die in onze taal en ons denken verankerd zit.

VOORBEELDEN VAN FLUX UIT DE 21E EEUW

Flux of fluiditeit is, meen ik, een kenmerk van de sterk veranderde westerse, mondiaal geworden samenleving aan het begin van de 21e eeuw. Enkele voorbeelden uit diverse gebieden maken duidelijk dat het gaat om een universeel fenomeen met verschillende vormen.

Internet – Meer nog dan de computer is het internet of het WorldWideWeb het eerste en grootste fenomeen dat flux en fluiditeit in de kern met zich meedraagt. Het internet bestaat uit een voortdurende aanwezigheid van informatie (nieuws, berichten, kennis), amusement (muziek, film, mensen, berichten) en een voortdurende feitelijke en potentiële verbondenheid van alles en iedereen, aangevuld en versterkt door de smartphone, facebook en de cloud.

Traditionele domeinen: wonen, werken, landen – Flux houdt niet op bij het digitale. Fluiditeit rukt overal op, ook in traditionele domeinen. Denk aan woongebieden die onder water kunnen worden gezet of wonen

op het water; dat zijn ontwikkelingen die het onderscheid tussen nat en droog tarten. Maar fluïditeit kan nog verder gaan: kantoren die woonhuizen worden en weer andersom, woonhuizen met een hotelfunctie (Airbnb), dubbele paspoorten, meervoudige banen of woonplaatsen, de onderwereld die in de bovenwereld wortel schiet of een chirurg die via het internet op duizend kilometer afstand van de patiënt operaties uitvoert. Het zijn allemaal voorbeelden van flux: starre scheidingen worden doorbroken, wat eens gescheiden was wordt verbonden.

Persoonlijke levenssfeer – Mensen wisselen vaker van baan en woonomgeving en hebben vaak ook geen vaste partner voor het leven maar opeenvolgende partners (serial monogamy). Denk ook aan de grotere internationale mobiliteit door reizen en contacten, regionale ‘keukens’ die in elkaar overgaan (fusion cooking). Kwantitatief klein maar kwalitatief belangrijk is de groei (en acceptatie) van gender-veranderingen – veranderingen van geslacht, iets wat vroeger onveranderlijk leek. In de toekomst zal er zeker ook meer fluïditeit komen in natuurlijke en kunstmatige onderdelen van het lichaam (de aanduiding ervoor is er al: cyborgs).

Organisaties – Organisaties zijn ook minder permanent en minder absoluut. Ze zijn eenvoudig op te richten en kunnen sneller groeien tot wereldbedrijf, en hoeven niet langer een fysiek kantoor te hebben. Werken gebeurt meer fluïde vanuit huis of vanaf andere plekken. De gemiddelde levensduur van producten en bedrijven is teruggelopen; bij grote bedrijven van 65 jaar in de jaren vijftig naar slechts 15 jaar nu (Ten Have, 2013). Er zijn netwerkororganisaties, en traditionele organisaties zetten steeds meer zzp’ers en uitzendkrachten in. Banen worden van vast tijdelijk en van tijdelijk vast. De rol van bedrijven en de markt wordt anders, vloeiender, in een netwerkeconomie. Private economische organisaties (sociale ondernemingen) streven goede doelen na en vormen daarmee een vloeiende overgang naar traditionele stichtingen en verenigingen voor het goede doel. Bedrijven, instituten en andere organisaties kunnen nu al per onderwerp inhoudelijk hun organisatiestructuur en bemsing aanpassen (adhocratie; maatwerk).

Maatschappij, markt en politiek – Geld stroomt tegenwoordig niet meer, maar flitst de wereld over. Tradi-

tionele loyaliteit aan merken, statisch van nature, maakt plaats voor koopgedrag op internet: vandaag hier, morgen daar. Markten worden mede daardoor volatieler, complexer, grilliger en onvoorspelbaarder. Ook in de politiek zijn mensen steeds minder gebonden aan traditionele partijen en hun keuze van gisteren. We noemen hen nog de ‘zwevende kiezer’, maar dat is een achterhaald begrip: de burger is fluïde geworden, stemt vandaag op de ene en morgen weer op een andere partij. Als mensen meerdere keren per jaar op thema’s in plaats van partijen mochten stemmen, dan waren ze nog meer fluïde. Fluïditeit kent geen grenzen. Als nationale staten en taalbarrières afwezig waren, zouden mensen en bedrijven nog veel meer bewegen dan ze nu al doen. Flux doelt in principe op een goede beweging, maar kent, zoals alles, nadelen en uitwassen, waarover later meer in dit stuk.

Innovatie en flux

Voor een groot deel is flux het gevolg van technische en wetenschappelijke vooruitgang, zoals medisch-biologisch DNA-onderzoek, voortschrijdende ICT/internet-mogelijkheden en andere technische innovaties; voorbeelden als transseksualiteit en bouwen op water zijn daar illustraties van. Voor een ander deel komt flux voort uit maatschappelijke veranderingen of veranderingen van maatschappelijke inzichten, bijvoorbeeld over de duurzaamheid van werk- of liefdesrelaties of de wenselijkheid van gedeeld eigendom. Sommige maatschappelijke innovaties, zoals communisme (centraal geleide economie) of volledig egalitaire en op liefde gebaseerde verhoudingen (communes) mislukken omdat ze te weinig rekening houden met de opportunistische natuur van de mens. Andere veranderingen, zoals de instelling van mensenrechten of het verhuren van de eigen woning aan toeristen, slagen wonderwel. In innovatiekringen krijgt men er maar geen genoeg van om te benadrukken dat innovaties steeds sneller en steeds verder gaan. De wereld zal onherkenbaar veranderen. Figuurlijk gesproken ‘versnelt’ de tijd. Fluïditeit zal dan ook, naar ik verwacht, sterk toenemen.

Weinig fluïditeit

Veel maar niet alles is in beweging. In ieder geval niet zeer in beweging is de opdeling van de wereld in lan-

den (natiestaten) en de statische indeling van burgerschap naar nationaliteiten. Dit is in het licht van de mondialisering (global village) verrassend. Het dubbele burgerschap is wel een vleugje fluiditeit, maar die lijkt meer op een dubbele statica, twee keer nationale rechten in plaats van een verminderd belang van nationaliteit. Het ontbreekt overigens niet aan pleidooien om de wereld anders, meer fluïde in te delen, met regio's als eenheden of zelfs steden (Barber, 2013).

Het recht is een ander gebied waar flux weinig voet aan de grond krijgt. Ook al zijn er in Nederland steeds meer plaatsen waar de voorrangsregels voor het wegverkeer zijn weggehaald, de standaardvorm van recht is er toch één waarbij nogal absolute rechten en verplichtingen worden toebedeeld aan burgers, bedrijven en overheden. Bij conflicten krijgt meestal de ene partij gelijk en de andere partij ongelijk. Arbitrage is een meer fluïde vorm van besluiten; alle partijen kunnen in zekere zin (meer of minder) gelijk hebben en krijgen. Zijn dit de eerste barsten in een rigide bastion? Zouden deze barsten gaan toenemen in een zich ontwikkelende context van 'situationeel bepaalde redelijkheid en billijkheid', of wellicht in een nog sterkere internationale rechtsorde met verschillende systemen naast elkaar, waaruit burgers of rechters kunnen kiezen?

FLUX ALS BEWEGING EN TEGENBEWEGING

Als fluiditeit alleen maar gaat toenemen, is dat een goede zaak? En zo ja, voor wie, en in welk opzicht? Wat zijn de consequenties van al die fluïde fenomenen voor de samenleving, organisaties en individuele burgers? Wat zijn de feitelijke of verwachte gevolgen? Maar ook: wat zijn de mogelijkheden en risico's? Op verschillende gebieden zal een drastisch andere situatie gaan ontstaan, parallelle revoluties (de Ridder, 2012; Schönfeld, 2015) die ik kort zal typeren. En wat gebeurt er met de samenlevingen, organisaties en mensen die niet mee kunnen of niet mee willen met die revoluties?

De samenleving – Grote bewegingen

Er zijn enkele 'grote bewegingen' te constateren, die grote, positief of negatief te waarderen, consequenties hebben.

Ecologie – De opwarming van de aarde is een wetenschappelijk aangetoond fenomeen dat zich zal doorzetten, met alle voorspelde en (nog) niet voorspelde consequenties van dien; hogere temperatuur, stijging van de zeespiegel, sterk variabel weer, volksverhuizingen (United Nations Climate Change Conference, 2015, ofwel de klimaatop van Parijs). Los van de klimaatverandering is er een mondiale kolonisering: er zijn inmiddels zoveel mensen, en die bewegen en eten zo veel, dat de hele planeet min of meer is ingenomen. Dit gaat ten koste van allerlei nu nog relatief geïsoleerd levende volkeren en culturen (denk aan indianen in het Amazonegebied), maar ook van veel flora en fauna. De fluiditeit van deze menselijke soort betekent de mortaliteit van andere diersoorten en planten. Harari (2014) documenteert dit treurige fenomeen tezamen met het bredere leed van op industriële schaal gefokte dieren voor consumptie en ander commercieel gebruik. Vergaande stappen in vegetarisme en dierenrechten zouden pas een echte revolutie vormen.

Kennis en communicatie – De gehele wereld (bevolking) zal steeds meer aangesloten zijn op één of enkele netwerken: Google, Facebook, Wikipedia, het WorldWideWeb van alle mensen en organisaties. Alle mensen hebben toegang tot deze systemen, maar deze systemen hebben daarmee ook toegang tot alle mensen. Met andere woorden: enerzijds leidt deze situatie tot een nagenoeg volkomen transparantie van alle informatie waarover de mensheid beschikt, anderzijds wordt de individuele mens nagenoeg iedere privacy ontnomen.

Tegenbeweging: maatschappelijk verzet en 'backwards innovation'

Bewegingen hebben behalve voordelen ook nadelen en zijn – mede daarom – niet altijd als vooruitgang te zien. Maar ook daar waar men van vooruitgang spreekt (educatie, gezondheid, welvaartstoename), zijn er achterblijvers (NRC, 2017) en tegenbewegingen; denk aan fundamentalisten, de hippie-beweging en vegetariërs. Mondialisering/globalisering wordt bestreden door anti-globalisten, industriële productie door handmatige ambachtelijkheid, wereldwijde handel door lokale productie, de mogelijkheid van wereldwijde 'connectivity' door zelfgekozen isolatie of zelfredzaamheid. In

het kader van mondiale problemen als de opwarming van de aarde, verspilling, materialisme, industriële dieronvriendelijkheid, is er een groot aantal 'backward innovations' te signaleren: nieuwe bewegingen of uitvindingen die lijken op een teruggang naar vroeger, maar die een nieuwe oplossing voor een actueel probleem bieden. Denk aan kleinschalige landbouw, koken op mest of windenergie of consumptie van alleen lokale seizoensgebonden producten. Gegeven onze historische ontwikkeling zijn dit bewegingen naar 'vroeger' (vandaar 'backwards'), maar vaak op een nieuwe manier (vandaar 'innovation'). Ook zonder innovatie heeft iedereen echter de mogelijkheid om zich, wanneer het heden afschrikt en de toekomst niet lonkt, 'terug te laten zakken' naar een eerdere fase in de historie: ambachtelijkheid waar de handen nog het werk doen, en als keuterboer leven op en van het land.

Flux voor organisaties en bedrijven – Grote bewegingen

We (be)noemden al enkele fluïde fenomenen: geld dat steeds sneller stroomt tussen kapitaalverschaffers, bedrijven en landen; volatiele markten; de snellere 'doorlooptijd' van bedrijven en producten; het vervagen van grenzen tussen vaste en tijdelijke medewerkers; het virtueel worden van organisaties door internet en netwerkororganisaties. Deze trend kan zich doorzetten en ik noem twee grote bewegingen die ik als positief kwalificeer.

Fluïdiseren van arbeid, producten en productie – Producten zouden individueel kunnen worden gedefinieerd en gefabriceerd indien afnemers hun parameters zelf mogen definiëren; ze kopen dan niet een aangeboden type huis, auto of kledingstuk, maar een eigen compositie, een uniek exemplaar in een oneindige, fluïde verzameling van mogelijkheden. Voor zover bedrijven blijven bestaan hebben mensen geen afgeronde functies meer, maar vormen ze een verzameling van kwaliteiten die – samen met geautomatiseerde systemen – per taak of project worden samengebracht: de netwerkororganisatie. In een netwerkeconomie maken afnemers van goederen en diensten de hele markt en alle producten fluïde.

Governance – Zelfs voor zover bedrijven blijven bestaan, zal hun governance (de machtsverdeling bin-

nen de organisatie en de belangenafweging) niet hetzelfde blijven. Deze governance moet – zo wil de samenleving, en zo is de tendens van de meest recente governance-codes voor private en semipublieke organisaties – transparanter en evenwichtiger worden tussen alle stakeholders; integraler en horizontaler, meer zo men wil (Ruimschotel, 2014). Een zeker fluïdiseren van verantwoordelijkheden dus. Maar gaan bedrijven dat ook doen? Gaan ze bredere verantwoordelijkheden dragen in de civil society? Als gevolg van de grote trends van de afgelopen 500 jaren – internationalisering, democratisering, verwetenschappelijking, economische vooruitgang en commercialisering – hebben individuele mensen ongetwijfeld op grote schaal meer (keuze)mogelijkheden gekregen en individuele staten duidelijk minder macht, al was het maar door samenwerkingsvormen als de EU. Blijven nationale staten echter vasthouden aan hun verminderde macht? En blijven internationale bedrijven inzetten op een geïndividualiseerde, commerciële consumptiemaatschappij?

Tegenbeweging: concentratie van rijkdom

Ondanks versterkte democratisering en vergrote transparantie zijn er 'tegenbewegingen'. Miljardairs en vermogende private-equity-partijen zijn knooppunten waar geld en daarmee macht accumuleert: één procent van alle mensen bezit evenveel als de helft van de wereldbevolking (Oxfam-Novib, 2017). Sommige miljardairs hebben een inkomen en een vermogen dat groter is dan dat van complete nationale staten. Maar hoe zal dat geld en die macht 'terugstromen' naar de samenleving? Zeker, sommige miljardairs nemen de rol van filantroop aan en geven veel geld uit aan zelf gedefinieerde goede doelen: een grootschalige herverdeling of toedeling van middelen zoals nationale staten dat plegen te doen. Maar tegelijk zien we grote internationale bedrijven zich verheffen boven nationale staten: ze omspelen deze via wetsontwijking en spelen ze tegen elkaar uit in onderhandelingen over vestigingsplaatsen en -voorwaarden.

De individuele mens – Grote bewegingen

Voor bijna iedereen vergroten mondiale bewegingen de vrijheid en keuzemogelijkheden in communicatie

en recreatie, en voor velen ook in werk/functie. Een enkeling kan zijn of haar geslacht veranderen. Veel ziekten zijn niet meer dodelijk, maar dood gaan we allemaal. Of toch niet?

Biotechniek – Niet alleen de omgeving van de mens zal veranderen, ook de mens zelf staat op het punt zichzelf te herontwerpen (Harari, 2017). Een symbiose van de mens met kunstmatige intelligentie is zeer wel mogelijk; deze symbiose zal de graduele overgang tussen mens en machine sterk bevorderen. Nog verder gaat eventuele beïnvloeding van het DNA van de mens, met als doel ziekten uit te roeien en degeneratie (sterfelijkheid) tegen te gaan, maar ook om superieure lichamelijke of geestelijke eigenschappen te krijgen.

De tegenbeweging; mentaal ontheemden

Supermensen in de nabije toekomst, maar vooralsnog zijn we eenvoudige stervelingen. Wat gebeurt er in de flux-samenleving met hen die anders denken en anders leven, en dan vooral de mensen die het niet redden om hun plek te vinden in de ingewikkelde samenleving en diens gevolge niet op hun eigen benen kunnen staan? De flux-beweging met sneller contact, meer mogelijkheden, mooie nieuwe kansen, kopen waar en wanneer je maar wilt, leidt ook tot vluchtige relaties en het wegvallen van zekerheden. Vroeger hadden we zwervers, bedelaars en melaatsen die buiten de samenleving vielen; tegenwoordig hebben we de drugsverslaafden, armen en daklozen en stateloze vluchtelingen. Voor de toekomst voorzie ik de 'mentaal ontheemden': mensen die zich met hun oude apen-DNA niet langer thuis voelen in een grenzeloze, steeds sneller veranderende wereld. Als vluchten niet kan en vechten niets oplevert, dan resten de opties in ons voorgesprogrammeerde reptielenbrein van *fight*, *flight* en *freeze*, namelijk angst of verstarring.

CONCLUSIE

Ik vat samen en blik vooruit. Ik heb willen aantonen dat flux en fluiditeit nuttige zo niet noodzakelijke begrippen zijn om recente ontwikkelingen in de sa-

menleving te beschrijven en te duiden. Flux is niet alleen verandering, zelfs niet exponentiële verandering, maar een combinatie van verandering en een vervloeiing van grenzen tussen entiteiten. Grenzen vervagen en verbindingen vermeerderen. Ik hoop dat het begrippenpaar flux en fluiditeit helpt om de veranderende wereld beter waar te nemen en beter te duiden, net zoals dat gebeurt met begrippen als revolutie, disruptie of paradigma.

Toenemende fluiditeit is moeilijk te waarderen. In dit artikel heb ik enkele grote positieve en negatieve consequenties benoemd. Wat is nu de conclusie, de algehele inschatting? Moet de toegenomen en steeds meer toenemende flux positief worden gewaardeerd? Ik denk dat de balans positief is. Ook al leidt flux tot vervaging van grenzen en classificaties, en daarmee bij sommigen tot verwarring, onzekerheid en gebrek aan vaste identiteit, de algehele consequentie is vergroting van vrijheid en keuzemogelijkheden; van het opheffen van beperkingen en grenzen. Als ik onbeperkt, van waaruit ook, kan werken, recreëren en kopen, dan is dit een groot goed, gezien vanuit de dominante ideologie van individualisme, democratie, consumentisme en kapitalisme. Als mensen minder gebonden zijn aan de beperkingen van hun woning, hun werk en hun lijf, dan is dat winst. Flux is een manier van denken; niet in termen van 'of, of', maar in termen van 'en, en'. Door grensvervaging worden onnodige beperkingen weggevaagd. We zouden flux als fenomeen en denkwijze moeten omarmen en promoten: door vraagtekens te zetten bij (al te) statische zaken, door dynamiek multidimensionaal te maken, en door vrije, fluïde mogelijkheden te scheppen. Dat kunnen burgers doen, bedrijven, NGO's en allerlei overheden. Uzelf!

We zullen moeten omgaan met flux, maar we kunnen het ook zelf creëren! Praktisch gesproken is Flux het perspectief van het opheffen van willekeurige grenzen en classificaties, van het 'of-of'-denken. Flux als perspectief incorporeert enkele aspecten van 'inclusief denken' uit de jaren zestig (Boerwinkel, 1966). Er zou een nieuwe generatie van onderzoekers, consultants en managers kunnen ontstaan, gebaseerd op flux-denken. Zo kan men de huidige verstarde arbeidsmarkt als een meer fluïde stelsel hervormen, niet

zozeer door de arbeidsmarkt te liberaliseren, maar door het combineren van zekerheid (vast inkomen of garantie op baan) met flexibiliteit (meer veranderen van baan waar nodig). De term 'flexicurity' (Wilthagen, 2010) geeft deze samenvloeiing van twee kenmerken die men tot dan toe vooral als tegengesteld zag uitstekend weer. De keuze is niet thuis blijven of buitenshuis werken, maar ook thuiswerken of ergens buiten ook thuis zijn. Het is niet de vaste, rigide baan of onzekere vrijheid, maar vergrote vrijheid binnen zekere grenzen. Flux leidt tot variëteit, en daarmee tot een zekere 'menukaart'-houding ten aanzien van opties.

Natuurlijk betekent flux niet direct uitkeerbare winst voor iedereen. Het heeft niet alleen maar voordelen. Flux leidt tot ideologisering; voorstanders die het geluk zien in flux haasten zich naar de toekomst. Tegelijkertijd zal er een reactie zijn, een verlangen – of zelfs terugkeer – naar vaste vormen en onderscheiden; naar continuïteit. Flux versterkt enerzijds democratisering – op het vlak van informatie, amusement, macht, mobiliteit – maar schept ook mogelijkheid tot ophoping; alles zou zomaar in één keer naar één punt kunnen stromen. Dat zou een ramp kunnen veroorzaken, of chaos. Kortom, flux kan twee kanten op stromen; daarvoor is het ook flux.

Flux gaat, net als verandering, deel uitmaken van ons wereldbeeld en mensbeeld. Dat is onvermijdelijk. De enige constante in de geschiedenis is immers verandering; deze wijsheid gold al in het verleden, en het zal in de toekomst nog sterker gelden. Met versnelde verandering, sprongsgewijze vooruitgang en vrijmakende fluïditeit krijgen we als samenleving, organisatie en mens mooie mogelijkheden in handen. Daar moeten we – we weten het, maar we doen het vaak niet – verstandig mee omgaan.

Laten we alle verandering en toegenomen fluïditeit echter niet overdrijven. Honger, verzadiging, vriendschap en frustratie zullen, zolang ons DNA niet ingrijpend verandert, altijd blijven. Een kus is nog altijd een kus, net als in de tijd van Romeo en Julia; een goede kus is altijd vloeiend geweest, een ontmoeting waar gevoelens en identiteiten in elkaar overgaan. Alleen benoemden we het nog niet als flux.

Over de auteur

Dr. mr. D. Ruimschotel is van oorsprong jurist (strafrecht), psycholoog (methodoloog) en filosoof (analytisch), promoveerde op een wetenschapstheoretisch onderzoek naar causaal verklaren, en werkt voornamelijk op het gebied van toezicht en governance. Hij is directeur van CMC Consultants en Jobcarrousel en publiceerde in 2014 het boek *Goed Toezicht: principes van toezicht, democratie en good governance* (Mediawerf 2014). Met dank aan drie nogal sterk fluïde types voor hun inspiratie en steun bij de totstandkoming van dit artikel: Steven ten Have, Hans Schönfeld en Henk Koopmans.

Literatuur

- Barber, B.R. (2013). *If Mayors Ruled the World; Dysfunctional Nations, Rising Cities*. Yale University Press.
- Boerwinkel, F. (1966). *Inclusief denken. Een andere tijd vraagt een ander denken*. Bussum: uitgeverij Paul Brand.
- Boutillier, H. (2010). *Crime and Morality; The Significance of Criminal Justice in a Post-Modern Culture*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Harari, Y.N. (2015). *Sapiens, a brief history of humankind*. Vintage, UK.
- Harari, Y.N. (2017). *Homo Deus, a brief history of tomorrow*. Londen: Random House UK.
- Have, S. ten, M. Otto, C. Vernooij & W. ten Have (2017). Beter veranderen door het kennen en toepassen van evidence. HMR 172, maart-april.
- NRC (2017). Verliezers van de globalisering. 15 april.
- Oxfam-Novib (2017). An economy for the 99%. <https://www.oxfamnovib.nl/persberichten/8-rijksten-bezitten-evenveel-als-armste-helpt-wereldbevolking>.
- Polak, E.F. (1968). *Prognostica*. Dordrecht: Kluwer.
- Ridder, W. de (2012). *Strategische Revolutie. Nieuwe leiders nemen het stuur over*. Vakmedianet.
- Ruimschotel, D. & J. van der Woude (2014). *Goed Toezicht; principes van toezicht, democratie en good governance*. Amsterdam: Mediawerf
- Schönfeld, J.J. (2015). *Innovation, collaboration & leadership, The key to an innovative ecosystem*. Apeldoorn: Uitgeverij politieacademie.
- United Nations Climate Change Conference (2015); <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cop21/>
- Wilthagen, A.C.J.M. (2010). *Over de arbeidsmarkt gesproken; voorstellen voor vernieuwing en verandering*. Tilburg: Celsus Juridische uitgeverij.